

ŽIVJETI POST/JUGOSLAVENSKI ŽENSKI HUMANIZAM*

Merima Omeragić

Sestre post/Jugoslavenke

U jednoj pjesmi Wisława Szymborska piše da nakon rata slijedi pospremanje. Uvijek postoji neko ko će s metlom da se sjeća, i neko ko će da sluša s neotkinutom glavom. To je postalo doslovno u postjugoslavenskom kontekstu i za vrijeme ratova, ali i ranije. U vezi između žene i metle rodila se stereotipna pogibeljna slika. Istorija srednjeg vijeka nam je pokazala da su južnoslavenske žene bile progonjene inkvizicijom. Na prostoru današnje Hrvatske u tim procesima stradalo je stotine žena okrivljene kao copernice - vještice. I dvadeseti vijek se realizirao kroz društvene mehanizme progona koji su vjekovima isti. Priča počinje sa ženskim iznevjeravanjem normi i odanosti "neupitnim kolektivnim vrijednostima". Potom slijedi optužba i satanizacija. Proces završava teškom presudom od strane svjetovne i duhovne vlasti, ali i običnih krvožednika.

S ratnim raspadom Jugoslavije u toj poziciji preko neprijateljskih granica, našle su se i sestre (i tek poneki hrabar brat) dojučerašnje jugoslavenske intelektualke, autorke, umjetnice i aktivistkinje. Krvava granica i političke

---

* Tekst je objavljen na engleskom jeziku "LIVING THE POST/YUGOSLAV FEMALE HUMANISM". *Shota*, no. 4, Vol. Urë, 2023. URL: <https://shota.al/ure/living-the-post-yugoslav-female-humanism/> (september 2023.)

prijetnje nisu ih obeshrabrile u zadatku da se pobune protiv ratova, ludila nasilja i destrukcije. Žene su se okupljale, umrežavale, pravile javne akcije, apelovale, pisale, pomagale disidente i štitile izbjeglice, obezbjeđivale humanitarnu pomoć, kritikovale vlast i usput rizikovale vlastite živote. Kako u najtežim i najokrutnijim vremenima živjeti pacifizam pokazale su *Žene u crnom* iz Beograda, koji je bio najveći centar države u raspadanju. Žene su bile te koje su pružale ruke drugim ženama preko granica. Kada promišljam prošlost, obzirom na djetinjstvo u opkoljenom Sarajevu i porodične tragedije, aktivistički ideal i sopstvo pronalazim u saradnji i saživotu sa *Ženama u crnom*. Na bazi feminističkih i antimilitarističkih uvjerenja biram da i u profesiji – nauci o književnosti – držim stranu humanističkog angažmana. Ksenija Atanasijević je prije skoro vijek u filozofskim spisima ostavila mudar zadatak borbe – za opisivanje društva. Stoga se iz pozicije naučnice fokusiram na svjedočenja o marginalizovanoj ženskoj povijesti ili *herstory*. U intersekciji i transnacionalnom kao postjugoslavenskom pristupu sam našla mogućnost da prelazim stege (današnje) nacionalne i rigidne ideološke granice kako bih otkrila i interpretirala potisnute zapise o ženskim iskustvima rata. Moj cilj je analiza načina artikulacije ženskog subjekta, te rekonstrukcija transformacije identiteta žena s različitih strana granica i u drugačijim ulogama u ratovima. Jako je izazovno zagovarati narative koji nisu usklađeni sa zvaničnim politikama zajednica. Uprkos problemima nastalim zbog odbijanja preporuka da se fokusiram na "stradanje svoje nacionalne grupe", i postanem još jedan viktimizacijski glas, vođena pomenutim principima odabrala sam da kulturu rata suočim sa ženskom stranom priče o ratovima, s etikom u pisanju, pacifizmom, humanizmom i empatijom prema drugima.

Metla i prospremanje rata

Svjetski poznata postjugoslavenska spisateljica Dubravka Ugrešić je s pravom zapisala da su ratovi u Jugoslaviji bili muški, između dojučerašnje braće, sada neprijatelja. Filozofkinja Rada Iveković je primijetila da u bratoubilačkom ratovanju vlada patrijarhalna hijerarhija u kojoj nema mjesta za žene. Dodatno, pjesnikinja Maruša Krese jugoslavenske ratove opisuje kao antifeminističke. Postoji nešto intrigantno u dekodiranju ratova u Jugoslaviji što me snažno podsjeća na Virginiju Woolf, i njenu izreku o spolnom instinktu koji muškarce vodi u ratove, a žene u otpor, jer iz kojeg razloga bi one tražile od braće/muškaraca da za nju ratuju i štite "našu" domovinu. Iako bi se Woolf

mogla naći zamjerka na račun stereotipizacije u pacifikaciji žena, argument kojim se autorka vodi ima smisla ako ga kontekstualiziramo s kritikom binarne opozicije i hijerarhijskih sistema. Zašto? Zato što su svaka ženska borba i otpor vezani za neposlušnost i otpor simbolima moći. U esejima u *Kulturi laži* (1996.) o raspadu kohezivne ideje o Jugoslaviji, Ugrešić je istakla da su žene one koje će da nakon ratova poprave razbijeno, počiste smeće, uklone muška govna i sve operu. Žene su bile najjači faktor pospremanja ratova u Bosni, Hrvatskoj, na Kosovu i ostalim, uslovno rečeno mirnijim krajevima bivše domovine. Odbacivši elemente identifikacije s nacionalnom zajednicom – osamostaljenom Hrvatskom od Jugoslavije – i Dubravka Ugrešić i Rada Iveković su (skupa s nizom drugih žena i nakon procesa *Vještica iz Rija*) protjerane u egzil. Zauzevši beskompromisan antiratni stav u naučnim, esejističkim i književnim tekstovima, obje su ispisale najvažnije stranice o karakteru ratova u Jugoslaviji i ženskoj solidarnosti i etici. U ime angažmana koje je poteklo od antičke proročice Kasandre i optužbe da je luda jer sprečava rat, pa do varijante koju opisuju Szymborska i Ugrešić, do pacifističke filozofije Iveković, pa preko aktivizma Žena u crnom – neželjene jugoslavenke su se lako uklopile u stereotipe o vješticama. Ukratko, kako bi rekla Miyazaki-jeva Kiki: *Flying used to be fun, until I started doing it for a living*. Ili dok se nismo počele boriti za život i pravdu.

S margine puca najbolji pogled

Ipak, nisu bile same. I iako su bile na margini, optužene za *deformiranu optiku* kao tačku gledišta, kao u slučaju Dubravke Ugrešić, autorke su pokazale kako etika nastanjuje kičmu žene. Snažni i nestišavajući glasovi niza postjugoslavenskih autorki i aktivistkinja širom cijele bivše domovine su prelazili ograničenja i dovodili u pitanja opasne diskurse. Idealan primjer nalazim u tadašnjoj disidentskoj štampi, organizacijama i pokretima o kojima se već ponešto i zna. Međutim, ja bih istakla autobiografska opažanja o ratovima. U tom najvrednijem izvoru kriju se ženska svjedočenja o ličnom obračunu s potčinjavanjima, žrtvovanjima, politikama i nacionalističkim ideologijama. U dnevnicima koji funkcioniraju i kao hronike rata, autorke su pisale o progonstvu i stradanju, pobuni protiv rata i solidarnosti s drugima, o snazi etike i sestrinstva. Elma Softić pišući dnevnik preživljava Sarajevo i veže se za Zagreb. Locirane u opkoljenom Sarajevu, bombardiranom Beogradu, otrgnutom Novom Sadu, ranjenom Zadru etc. autorke iskazuju zaprepaštenost

pred politikom koja ih je žrtvovala ratu. Štaviše, one često pomišljaju na stradanje drugih gradova. U tom smislu fascinantno mi je kako u časovima sukoba, nepoznavanja između autorki sve one iskazuju snagu politike mira, uzdaju se u humanost, nadaju se preživljavanju. Poslužiću se riječima Judite Šalgo koja se iz Novog Sada pitala o ratnim dešavanjima u Sarajevu i Vukovaru, dnevnicu su bili autentični prostori ženske slobode – ženski egzistencijalni žanr. O tim drugačijim koordinatama ženskog znanja o ratnim dešavanjima u Jugoslaviji posebno svjedoče pisma koja su razmjenjivale intelektualke i umjetnice. Datirana u jugoslavenske ratove i u gradove širom bivše domovine Beograd, Zagreb, Ljubljana, Skopje, Rijeku, i dalje u Berlin i Pariz, Prag, pa i New York potvrdila su značaj opstanka komunikacije i kanala na bazi kojeg se gradila zajednica istomišljenica – ili kako reći ratu ne! Osim što je antimilitarističko umrežavanje pomoglo goli opstanak, ono je ulazilo u javni prostor čineći od žena značajne disidentske i antipolitičke akterke tog istorijskog časa. Umrežavanje je uključivalo susret u zajedničkom jeziku (koji se zvao srpsko-hrvatski), prostoru koji je bio odvojen od militarističkog nacionalizma, a smješten u osvojene prostore feminizma.

U jednom od pisama Biljana Jovanović ovu zajednicu opisuje kao sklonu pravdi. Zaključujem da su naše intelektualke pisanjem i žene angažmanom u mirovnom pokretu uspjele u onome što Margaretta Jolly opisuje kao – spajanje u političkom pokretu. U novim naučnim rekonstrukcijama kojih još nema, taj pokret bi trebalo izučavati iz tačke generiranog transhumanističkog, antiratnog i feminističkog zajedništva.

Tim više jer je naš dug ovim ženama-heroinama ogroman. One su odustavale od svojih života kako bi stajale na strani pravde. One su, čitam iz pisma javnosti filmske dive Mire Furlan odbile da budu osakaćene nacionalizmom i da same sebe osakate – a da su pri tome platile najveću cijenu. Širom bivše domovine Jugoslavije žene su bile društveno neposlušne, ostavljajući nam u naslijeđe jednu etičku viziju društva i drugačiju stranu prošlosti.

Ostaje pitanje da li ćemo valorizirati to blago ili ćemo se pozdraviti do sljedećeg rata.